FRYSKE BIBEL

reachside https://www.fryskebibel.frl
email. wfbo@yfke.frl
bank NL61 RABO 0344 589 420
kvk 750 630 50

Namme	Een inleiding voor de oersettersmiddei van 12 april 2022
Underwerp	Drege wurden
Datum	12 april 2022
Auteur	Lénart de Regt

Een kort overzicht van de inhoud van dit document:
- eerst een paragraaf over drege wurden / sleutelwoorden / Schwere Wörter in het vertalen,
- vervolgens een paragraaf over uitdrukkingen (Schwere Worte)
- en tenslotte iets over grammaticale kwesties die zich ook als drege wurden voordoen.

1. Drege wurden – termen

"Sleutelwoorden zijn woorden die essentieel zijn voor het begrijpen van een tekst of een passage." (uit Handboek NBV maart 2001)

Sleutelwoorden als tekstkenmerk en motief

Een sleutelwoord is een concrete uiting van een (abstracter) motief (bijv. qua wereldbeeld, cultureel, theologisch, literair) in de tekst.

Zijn sleutelwoorden daarmee ook drege wurden? In de vertaalpraktijk zijn ze dat inderdaad.

- Het gaat uiteraard om iets anders dan tellen welke termen het meest in een boek voorkomen. Het gaat om de vraag, welk wereldbeeld en welke theologie er achter een bepaalde tekst schuilgaan, en welke sleutelwoorden in de tekst daaraan uitdrukking geven. Sleutelwoorden (en sleutelzinnen) kunnen ook de literaire opbouw van een boek helpen markeren. Draagt de term als sleutelwoord bij aan een motief in de tekst (motiefwerking)? Of is de term een tekstkenmerk op een andere manier?

- Als sleutelwoorden in verschillende boeken voorkomen, maar wel uitdrukking geven aan een op dit punt vergelijkbare wereldbeschouwing en theologie, moeten de vertalers hun keuzes op elkaar afstemmen. Een voorbeeld daarvan zijn termen rond 'rechtvaardigen' in verschillende brieven van Paulus.

- Als er sprake is van verschillende sleutelwoorden die wel deel uitmaken van hetzelfde domein (betekenisveld, levensterrein), moeten ze volgens dezelfde vertaalmethode worden vertaald. Voorbeelden zijn: de terminologie i.v.m. de offers, riten, rituele objecten, en feesten, wijsheidstermen, profetische termen en -formules, wetstermen (zoals die ook samenkomen in bijv. Psalm 119), geografische termen, theologische begrippen, religieuze voorwerpen (zoals godenbeelden). Het zou bijvoorbeeld niet consistent zijn, het ene feest met een traditionele term te vertalen maar het andere feest met een term die juist de betekenis of de functie van dat feest uitdrukt. (In sommige vertaalprojecten heb ik meegemaakt hoe vertalers voor *pesach* naarstig zochten naar een direct te begrijpen term die de functie van het feest moest uitdrukken, terwijl ze in eerste instantie juist wel tevreden waren met traditionele termen voor de andere feesten.)

ANBI De stichting Fryske Bibeloersetting hat in beskikking ûnder RSIN nûmer 8601 26 961

- Traditionele vertalingen van *chaṭṭa't* en *'asham* ('zondoffer' en 'schuldoffer') in bijv. Leviticus 5 doen nauwelijks recht aan het rituele karakter en wereldbeeld van de tekst. "reinigingsoffer" en "hersteloffer" (NBV) doen dat wel.

- Eén van de wetstermen in het Hebreeuws is uiteraard *torah*. Het uitgangspunt in een ouder FBO-document is geweest dat de weergave daarvan "Tora" moet zijn. Maar het gaat bij *torah* uiteraard niet altijd om het geheel van regels en instructies. Het kan ook gaan om een specifieke regel/instructie (Leviticus 6:2), of om instructie/onderwijzing (Psalm 1:2 "ynstruksje"). We zouden de term *torah* moeten behandelen als elk ander sleutelwoord: een andere context biedt ruimte voor een andere vertaling (zie ook hieronder).
  Gevarieerd vertalen van sleutelwoorden
  De gedachte zou nu kunnen postvatten dat vertaalkwesties rond drege wurden pas aan de orde zijn over boek-'grenzen' heen. Maar ook binnen hetzelfde boek kan een sleutelwoord bepaald niet altijd met hetzelfde woord worden vertaald.
  Zo voldoen de hieronder toegevoegde – traditionele – werkvertalingen in de praktijk zeker niet overal, ook niet binnen hetzelfde boek:
- *zera`* ('zaad')
- *kavod* en *doxa* ('heerlijkheid')
- *chesed* en *emet* ('trouw')
- *nefesh* en *psuche* ('ziel')
- *lev* en *kardia* ('hart')
- *qadosh* en *hagios* ('heilig')
- *ioudaioi* ('joden')
- *dikaioun* ('rechtvaardigen')
  Waarom is het niet afdoende, voor één term steeds dezelfde vertaling in te zetten?
- In een doeltaalgerichte vertaling / in linich Frysk zal zo'n éénvormige vertaling uiteindelijk vaak als (te) traditioneel, abstract of onduidelijk worden ervaren.

- Maar vooral: een éénvormige vertaling doet lang niet altijd recht aan de verschillende betekenissen die de term heeft in verschillende contexten. Een éénvormige vertaling kan in de weg staan van adequaat contextueel vertalen. De betekenis die in de context functioneert moet niet 'ondergesneeuwd' raken door zo'n éénvormige vertaling, maar zou juist moeten prevaleren. Dit valt te illustreren aan de hand van 1 Samuël 2:13, waar het gaat over de *mishpat* van de priesters bij het volk. Hoe we *mishpat* hier vertalen, hangt samen met de interpretatie van de context. Als *mishpaṭ* ook hier, net als veelal elders, "recht" of "wet" of "regel" betekent in positieve zin (als instelling), moet je de zin uit vers 12 hier laten doorlopen:
  "12 … Ze [de zonen van Eli] kenden de Heer niet 13 noch het recht (*mishpaṭ*) van de priesters bij/over het volk."
  Pas de rest van vers 13 beschrijft dan hun kwalijke praktijken.
  Maar het volgende lijkt waarschijnlijker:

"12 … Ze [de zonen van Eli] kenden de Heer niet. 13 De *mishpaṭ* van de priesters bij/over het volk was als volgt: …"
Dan heeft de zin met *mishpaṭ* dus al betrekking op die kwalijke praktijken. Is een gebruikelijke vertaling als "het recht" / "it rjocht" dan niet te positief in deze context? Een vertaling als "praktijk", "claim" past wellicht beter, als inleiding op de kwalijke praktijken in vv. 13-16.

- Juist variatie in de vertaling van een term kan soms meer recht doen aan die term dan een éénvormige vertaling. Zo noemt het Handboek NBV van maart 2001 het voorbeeld van Galaten 2:16. De daar ingezette variatie doet recht aan de verschillende betekenisaspecten van *pistis/pisteuein*:
  "… weten we dat iemand niet rechtvaardig verklaard wordt door de wet na te leven, maar door *geloof* in Jezus Christus. Daarom *stellen* ook wij ons *vertrouwen* in Christus Jezus, opdat wij rechtvaardig verklaard worden dooor het *geloof* in Hem en niet door het naleven van de wet." (Gal. 2:16 NBV21)
  (Deze variatie werd in de NBV-2004 kennelijk eerst losgelaten, maar de NBV21 keerde er weer naar terug. Het moet een interessant discussiepunt geweest zijn!)

- Anderzijds is het niet voldoende, een term louter gevarieerd te vertalen afhankelijk van de directe context, zonder op andere passages te letten. Een bepaalde betekenis van dezelfde term moet wel herkenbaar blijven, ook over boek-'grenzen' heen, als een vertaling van dezelfde betekenis van dezelfde term. Een voorbeeld is *zera`* in Genesis. Hagar is de enige vrouw aan wie *zera`* beloofd wordt (in 16:10 - dit gebeurt niet bij Sara). Dan is het dus belangrijk dat *zera`* daar op dezelfde manier wordt vertaald als in de gevallen waar *zera`* aan aartsvaders wordt beloofd. Anders mist de lezer dit interessante gegeven over Hagar. In vergelijkbare contexten moet de term dus wel op dezelfde manier vertaald worden.
  Van enkele drege wurden volgen nu een aantal verschillende betekenissen (die dus niet gemakkelijk door een éénvormige vertaling kunnen worden 'gevangen'):
  Betekenissen / mogelijke vertalingen van *zera`*:
- zaad
- nageslacht, nakomelingen
- familie, dynastie
- afkomst
- sperma (Leviticus 15:16)
- graan (Job 39:12)
- zaaitijd (Genesis 8:22)
- klasse of groep ('het zaad der rechtvaardigen' in Spreuken 11:21)
  Deze betekenissen zitten uiteraard niet allemaal in dit woord in alle concrete gevallen waarin het voorkomt. De genoemde vertaalmogelijkheden, hoewel het er wat veel zijn, doen van context tot context meer recht aan de betekenissen van de term *zera`* dan de éénvormige vertaling 'zaad' zou doen.

Betekenisgebieden / mogelijke vertalingen van *kavod* / *doxa* (zoals genoemd in het Handboek NBV maart 2001):

- voor Gods wezen (schittering): 'luister'
- voor Gods wezen (oneindigheid): 'grootheid'
- voor Gods aanwezigheid: 'tegenwoordigheid', 'aanwezigheid'
- voor Gods handelen: 'macht', 'kracht'
- voor Gods hoge positie: 'majesteit'
- voor handeling van de mens: 'eer (brengen)', 'eren', 'prijzen', 'loven', 'roemen'
- voor levensdoel van de gelovige: 'tegenwoordigheid', 'aanwezigheid', 'nabijheid'

Deze vertaalmogelijkheden, hoewel het er wat veel zijn (enkele zouden kunnen worden 'samengevoegd'), doen van context tot context meer recht aan de betekenis van de term dan een éénvormige vertaling als 'heerlijkheid' zou doen.

Termen als *dikaioun* ('rechtvaardigen') en *dikaiosunê* ('rechtvaardigheid') stellen vertaalteams vaak voor problemen. Maar als niet wordt vastgehouden aan een éénvormige vertaling, valt in het Nederlands goed te denken aan 'rechtvaardig verklaren/maken', '(als een rechtvaardige) aannemen', 'vrijspreken van …'. De Traducción en Lenguaje Actual (TLA) gebruikt 'accepteren' ("aceptar"). Hoe zou e.e.a. in het Fries gaan?

Ook het vertalen van de term *ioudaioi* is een kwestie die zich hier aandient, vanwege discussies hierover in het recente verleden. Met welke betekenis(sen) wordt deze term gebruikt in Johannes? Is er sprake van een polarisatie met joden in Johannes? Zo ja, dan heeft het vertalen van dit sleutelwoord (éénvormig of anders?) een grote invloed op het beeld dat de lezer krijgt van de theologie en het wereldbeeld achter dit boek.

Jean-Marc Babut, die jarenlang nauw betrokken was bij het Franse Bijbelgenootschap en bij revisies van de Traduction Œcuménique de la Bible (TOB), beschrijft hoe men hiermee omging in de revisie van 2010:

En ce qui concerne le Nouveau Testament, à la suggestion de l'Amitié judéo-chrétienne de France, la traduction du grec *Ioudaioi* par « Juifs » dans l'évangile johannique a été entièrement revue. En français, le terme « juifs » est susceptible de deux acceptions [betekenissen] seulement selon les cas : (1) adepte de la religion juive, (2) descendant de Jacob-Israël. Or le grec de l'évangile johannique présente, outre celles du français, deux autres acceptions : il peut désigner aussi, selon les cas : soit (3) les habitants de la Judée ou Judéens, soit (4) les autorités du judaïsme d'alors, en l'occurrence des membres du sacerdoce de Jérusalem [comme en 1:19]. Les acceptions [betekenissen] (3) et (4) ne pouvaient donc pas être rendues de la même manière que les acceptions (1) et (2). Une équipe oecuménique a cherché d'identifier l'acception convenable dans les 68 cas qui font ainsi problème dans l'évangile johannique, proposant chaque fois l'équivalent français que le contexte rendait satisfaisant.[1]

Ook *ioudaioi* is daarmee één van de drege wurden. Kiezen we ervoor, deze term op verschillende manieren te vertalen, afhankelijk van betekenis en context, zoals Babut voorstaat? Of kiezen we voor een éénvormige vertaling? In het laatste geval maakt het een groot verschil of de vertaling "Joden" zou worden of "Judeeërs" (deze laatste vertaling is wel lastig als het om *ioudaioi* in

[1] J.-M. Babut, 'Les révisions de la TOB de 1988 à 2010', G. Billon et al. (réd.), *L'aventure de la TOB*, Cerf et Bibli'O 2010, 81-89.

Galilea gaat, zoals in Johannes 6:41,52). Als het “Joden” wordt, dan heeft Johannes ook in vertaling een bepaalde theologische en polemische lading.
Ook als een sleutelwoord of sleutelzin niet steeds op dezelfde manier kan worden vertaald, blijft de studie ervan belangrijk, ook voor de vertaling. Want wat is de motiefwerking en wat is de bijdrage aan de structuur van het boek? Een voorbeeld. Het zal lastig zijn, de *toledot*-formules in Genesis steeds op dezelfde manier te vertalen (Gen. 2:4 versus de overige gevallen). Niettemin bepalen ze mede de opbouw, en daarmee de verdeling in secties/pericopen, van het boek Genesis.[2]

2. Schwere Worte – formules, uitdrukkingen

In het project hebben we inmiddels wel gemerkt dat het niet alleen gaat om Schwere Wörter, maar om Schwere Worte / Sätze, niet in het minst in profetische teksten.
Formules als genre-kenmerk in vertaling
Zo is afstemming tussen de verschillende profetische boeken op zijn plaats. Enerzijds moeten profetische formules als formules (een kenmerk van het genre) herkenbaar blijven. Anderzijds moet de taal linich Frysk zijn. Wat te doen met:

- *massa’*: ‘aanheffing’, ‘uitspraak’, ‘last’ (Jeremia 23:33-38; Zacharia 9:1; Spreuken 30:1)
- *wayhi devar yhwh ’el-yonah* is nu als volgt vertaald: “de HEAR spruts ta Jona” (Jona 1:1). Overwegingen hierbij: Een letterlijke vertaling van *devar* (‘woord’) voldoet niet. “Spruts” past beter bij een inleidende formule (aan het begin van een profetische passage) dan “sei” (en een vorm van ‘sizze’ hebben we in andere profetische formules al nodig). De notie ‘opdracht’ ontbreekt eigenlijk nog; het is immers geen tweerichtingverkeer. Te denken valt aan “de HEER droeg Jona op”. Vergelijkbare tekstplaatsen zijn Haggai 1:3; 2:1; Zacharia 8:1.
- *ne’um yhwh* (eerder een tussenfrase dan een volledige zin) komt met name in Jeremia veel voor. Tot nu toe is het vertaald als:
  “…, is wat de HEAR seit” (1:8)
  “…, sa belooft de HEAR” (1:19)
  “ …, seit de HEAR” (2:3, 9)
  “…, is it wurd fan de HEAR” (2:12)
  Is zulke variatie aanvaardbaar? Het Hebreeuws bedient zich vaak van (strakke) herhaling, terwijl het Nederlands en Fries stilistisch niet alleen meer ruimte laten voor enige variatie, maar er zelfs om vragen.
- *koh ’amar yhwh*: in Jeremia hebben we in Jeremia tot nu toe: “Dit seit de HEAR”. Want “Sa seit de HEAR” is toch ietwat hebraïserend. Het gaat er vooral om dat de vooruitwijzende functie van *koh* wordt weergegeven.

Vaste uitdrukkingen in vertaling
Ook aan andere frasen en uitdrukkingen moeten we hier denken.

- Van de uitdrukking *matsa’ chen be`eyney* … kan een letterlijke vertaling als ‘genade vinden in de ogen van …’ in eerste instantie vertrouwd overkomen. Maar om te beginnen is de vertaling ‘genade’ onbevredigend; *chen* betekent eerder zoiets als ‘welwillendheid’. Verder komt deze

[2] Meer voorbeelden van motiefwerking worden besproken in par. 4.4 van *NBV21: De vertaalmethode toegelicht* van Matthijs de Jong en Cor Hoogerwerf, pp. 117-138.

uitdrukking in zoveel (sociaal) verschillende contexten voor, dat het meestal eerder om een taalkenmerk dan om een genre- of tekstkenmerk gaat, zodat een letterlijke vertaling alleen maar zou neerkomen op een hebraïsering.
Te overwegen:
'geunst fine by / yn de eagen fan' (in Esther 7:3; 8:5 tot nu toe).
Anderzijds gaat het in Rjochters 6:17 om een verzoek aan (de engel van) de Heer: "Doe sei Gideön tsjin him: 'As ik genede yn jo eagen fûn haw ...' "
Hoe is een hebraïsering ('yn jo eagen') het beste te vermijden?
En zou de vertaling van deze uitdrukking in het Fries moeten kunnen variëren, al naar gelang de sociale context (namelijk, wie dit aan wie vraagt)? Of gaat de vertaling dan de indruk wekken dat je God op een heel andere manier om (een) gunst vraagt dan aan een hooggeplaatste?

3. Grammaticale vormen als vertaalkwestie

Maar op een andere manier kunnen ook grammaticale vormen uit de brontekst drege wurden zijn. Welke vertaalkeuzen maken we in het Fries (ook over boekgrenzen heen), bijvoorbeeld m.b.t. vormen van de imperatief en modale werkwoordsvormen zoals de jussief? Dit is een vraag voor de frisici, maar ook in de redactie is er al meer dan eens over nagedacht.
Per bijbelse passage is de vraag steeds ook: wat is de sociale context (de positie die de spreker inneemt, de relatie tot de hoorder) waarin een bepaalde grammaticale vorm in een passage gebruikt wordt? En ook binnen die context kunnen sprekers in de brontekst soms verschillende keuzen maken, ook als hun relatie met de hoorder vergelijkbaar is. Bijvoorbeeld Jacob en Ezau:
"Mijn vader … richt je toch op, ga toch zitten en eet toch van mijn wildbraad …" (Gen. 27:18-19)
Maar:
"Mijn vader richte zich op en ete van het wildbraad van zijn zoon …" (Gen. 27:31 NBG51)
Anders dan Jacob spreekt Esau hier met grote afstand tot zijn vader. Hoe gaan we dat verschil uitdrukken in een vertaling in linich Frysk?

3 april 2022 Lénart de Regt